

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

МАТЕРІАЛИ

ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ»

(28 травня 2021 року)

Харків – 2021

*Затверджено Вченою Радою історичного факультету
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
Протокол № 9 від 26.04. 2021 року*

Українське державотворення: історичний аспект: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Харків, 28 травня 2021 р. – Харків:ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. – 278 с.

Редакційна колегія:

Гончарова О. С., канд. іст. наук, доцент, зав. кафедри історії України
Луценко М. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Єгоршина О. О., ст. лаборант кафедри історії України

Збірник складено з тез доповідей, виголошених 28 травня 2021 р. під час роботи Всеукраїнської наукової конференції «Українське державотворення: історичний аспект». Тематика статей охоплює актуальні проблеми становлення національної державності 1917-1921 рр.; сучасні історіографічні концепції української революції та нові методологічні підходи до вивчення проблем української революції; національно-культурні питання як елемент державної політики доби революції; сучасні підходи до розбудови держави.

Видання розраховане на науковців, студентів, усіх, хто цікавиться історією України.

Тексти подаються в авторській редакції. За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

©Автори публікацій, 2021

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, 2021

	О. Олесья.....	140
Лукашина Є.В	Проблеми державотворення в незалежній Україні.....	149
Луценко М.В.	Українська політична нація в контексті державотворення.....	156
Лютова А.В.	Монархія як форма державного правління.....	161
Ляшевська Г. І.	Гетьман П. Скоропадський та його оточення.....	163
Малініна Є. Р.	Значення ролі комунікації у політичному процесі.....	170
Малініна К. Р.	Зовнішня політика сучасної держави: основні підходи до визначення поняття.....	173
Мартінова І.С.	«Отаманина» у спогадах сучасників.....	179
Моїсєєва Н. І.	Філософські сенси держави в епоху постмодерну.....	187
Небожина А. А.	Політична система суспільства.....	191
Ніколаєнко О.О.	Перші кроки радянської влади у справі охорони материнства й дитинства в Україні (1919-1920 рр.).....	197
Олійник О. М., Морозов С.В., Олійник М. М.	Міністри праці Української Народної Республіки (1917-1920 рр.).....	202
Омельченко Г. Ю.	Фактор національної ідентичності в державотворенні епохи модерну.....	211
Павліченко О. О.	Політична діяльність В. К. Липинського на Полтавщині у 1917 – 1918 роках.....	214
Перепелиця В.О.	Військова еліта доби визвольних змагань 1917-1921 рр.....	218
Серік О. О.	Державотворча роль науково-освітньої еліти доби Української революції 1917-1921 рр.....	225
Сизикова Н.	Політичні партії й партійні системи.....	232
Стренадко В.Р.	Політичне лідерство в сучасній Україні.....	235
Сур Ю. В.	Основні ідеології державотворення ХХ ст.....	242
Сюсюк Д.С.	Державотворча діяльність Михайла Грушевського (березень 1917 – квітень 1918 рр.).....	248
Твердохліб П. О.	Вибори в сучасній демократичній державі.....	253
Целуйко А.О.	Шляхи формування політичної еліти за доби визвольних змагань 1917-1921 років.....	261
Чернікова І.В.	Збереження пам'яток історії та культури Харківщини за часів Української Центральної Ради.....	268
Чурилова Г. В.	Суверенітет держави і національний суверенітет..	275

Мартінова І.С.,

кандидат історичних наук,

доцент, доцент кафедри історії України

Харківського національного педагогічного

університету імені Г. С. Сковороди

«ОТАМАНЩИНА» У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

Українська революція 1917 – 1921 рр. – надзвичайно складний і насичений подіями період в історії українського суспільства. Під час визвольних змагань відбулися події і явища, осмислення яких продовжує бути актуальним і важливим через сто років. Одним із таких явищ є «отаманщина». Об'єктом наукового інтересу селянський повстанський рух став ще у той час, коли визвольні змагання українського народу ще тривали, і продовжує бути до сьогодні.

Аналіз історіографії названої проблематики здійснено В. М. Щербатюком [1]. Дослідник виділяє дорадянську, західноукраїнську, діаспорну, радянську і сучасну історіографію повстанського руху, основні тематичні блоки і сюжети. Спроби істориків і аматорів періоду Української революції 1917 – 1921 рр. писати про селянський рух, його проблеми і перспективи автор називає «протоісторіографією» даної проблематики. Публікації цього періоду він поділяє на два напрями: національно – державницький і марксистський. Прихильники першого напрямку вважали селянський рух важливою складовою частиною українських визвольних змагань, разом з тим відзначали його недоліки і вади(відповідно власних політичних уподобань). Прихильники марксистського напрямку у відповідності до більшовицької ідеології трактували селянський рух як «дрібнобуржуазний бандитизм». Були закладені основні підходи радянської історіографії до оцінки селянського повстанського руху: в

переважній більшості його таврували як антирадянський, куркульський бандитизм; щодо боротьби селян проти німців і «білих», антигетьманського повстання, то всі ці акції в радянській історіографії описувалися як такі, що керувалися виключно більшовиками; насилля і репресії з боку надзвичайних радянських органів влади ідеалізувалися і подавалися як боротьба з контрреволюцією.

У роботах західноукраїнських авторів міжвоєнної доби та у істориків діаспори підкреслювався антибільшовицький і визвольний характер селянського руху, було накопичено значний фактичний матеріал, тим більше, що багато з них мали мемуарно – дослідницький характер.

У сучасній вітчизняній (після 1991 р.) історіографії селянського руху можна виділити такі групи досліджень: праці, в яких вивчається селянський рух доби Центральної Ради і Гетьманату; дослідження селянського руху доби Директорії; історіографія підготовки Всеукраїнського повстання 1921 р., боротьби селян проти радянського ладу у 1920-ті рр. Виділяються такі форми селянського руху, як стихійно – протестна (1917 р.), збройно – повстанська (1918р.), партизансько – повстанська (1919-1921рр.) [1]. Значна кількість робіт присвячена махновському руху, його трактують як окреме особливе явище. Сучасні українські історики класифікують селянський рух за протестним спрямуванням, визначають певні територіальні відмінності.

Як особливе явище в контексті селянського руху, яке виникає в період Директорії, трактується дослідниками «отаманщина». Дослідження феномену «отаманщини» в українській історіографії була присвячена стаття С. Литвина [2]. На думку Р. Васьковського, Ж. Мина, Ю. Митрофаненка, В. Солдатенка «отаманщина» була деструктивним проявом повстанського руху, який Директорія не змогла опанувати [3-6]. Ю. Митрофаненко пропонує індивідуальний підхід до кожного отаманів і розмежування таких явищ, як «отаманщина» і повстанство. Так, повстанство було спрямоване у певних

моментів на підтримку української державності й не кожен повстанський ватажок був причетний до «отаманщини» [5].

В цілому, вітчизняні історики вважають, що існування феномену «отаманщини» має глибинні причини, є виявом пробудження селянської стихії. Необхідність швидко створити армію для захисту революції, наявність незаконних збройних формувань, самоуправство окремих місцевих політичних та отаманських авторитетів, слабкість державного апарату і центральної влади, вплив підривної більшовицької пропаганди, внутрішні суперечності між українськими політичними силами – все це сприяло розгортанню цього явища. В. М. Щербатюк вважає, що отаманщина потребує більш глибокого дослідження [1, с. 27].

Вивчення селянського повстанського руху здійснюється за допомогою значного масиву джерел: це різноманітні прокламації, відозви і листівки; тогочасна періодика; документи структур і штабів повстанського руху та органів влади, що організовували боротьбу з повстанцями; публіцистика; спогади учасників руху і всіх, причетних до його організації, спрямування і боротьби з ним. Джерела особового походження посідають особливе місце в цьому ряду. Значну увагу аналізу даного типу джерел приділено в статтях Р.Пирога «Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження» та «Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років» [7-8]. Автором розглядається інформаційний потенціал матеріалів особового походження – спогадів, мемуарів, щоденників, епістолярію, автобіографій. Наголошується на особливостях цього виду джерел, необхідності критичних підходів до їх використання.

Документи особового походження мають значну інформативність, їх автори брали безпосередню участь в подіях, що описуються. Разом з тим цей факт є також і головною вадою таких джерел. Опис і оцінка подій подаються

надзвичайно суб'єктивно. Це вимагає від дослідника більш критичного ставлення до інформації.

У спогадах перетинаються два підходи: максимальне відтворення об'єкта авторської уваги, тобто подій, ситуацій, людей та спрямування головного інтересу на постать автора. Спогади цінні не лише тим, що охоплюють опис тих чи інших подій, наповнені особистими враженнями, спостереженнями та висновками авторів, описують поведінку людей, а ще й тим, що містять елементи дослідницького характеру.

Спогади про «отаманщину» нам залишили керівники Української революції. Термін «отаманщина» був запроваджений самим В. Винниченком у публіцистично-мемуарній праці «Відродження нації» [9]. Існує декілька визначень цього явища. Сам В. Винниченко, як і переважна більшість його сучасників, під «отаманщиною» розуміли конфлікт повстанців-отаманів з владою Української Народної Республіки, який полягав у непокорі, ігноруванні й невиконанні наказів, а також самоуправстві на підконтрольних отаманами територіях. Більше того В. Винниченко вважав, що вона виявилася однією з причин поразки Української революції. Добу «отаманщини» В. Винниченко датував від початку другої війни з РСФРР до «листопадової катастрофи» 1919 р. і переходу Армії УНР до партизанських дій у радянському і білогвардійському запіллі [9].

Сучасні українські історики, наприклад, Ю. Митрофаненко пропонують більш нейтральне визначення, а саме: суспільний рух, який виник внаслідок революції 1917–1921 рр. і ґрунтувався на історичних традиціях козацького самоврядування [5]. Специфікою української «отаманщини» було те, що вона була ініційована державою. В умовах постійних воєнних дій Директорія УНР не контролювала становища у регіонах, які знаходилися під її юрисдикцією. Армія УНР була сформована переважно із селянських загонів. По суті це була нерегулярна повстанська армія, ватажки якої називалися отаманами. Помилкою Директорії було зробити ставку не на регулярне військо, а на повстанців. Після

антигетьманського повстання ця армія почала швидко танути. Деякі отамани перейшли зі своїми загонами на бік більшовиків, інші не бажали визнавати будь-яку владу, крім власної. С. Петлюра, головний отаман армії УНР намагався схилити отаманів на свій бік часто ігноруючи їх неправомірні дії. За це його постійно критикував В. Винниченко. Дії деяких отаманів підривали довіру населення до Директорії. С. Петлюра усвідомлював усі негативні сторони отаманщини, про що він пізніше писав у листі до генерал - хорунжого М. Удовиченка: «В той момент, при певних історичних обставинах ці засоби, на мій погляд, були єдиними, за допомогою котрих можна було певну програму в життя переводити. Коли я бачив, що отаманщина свою службу відслужила, свою роллю виконала, я з легким серцем її нищив, як «пережиток», одрізав її, як відрізають сліпу кишку... але в умовах моєї праці не було фізичної можливості паралізувати шкідливі наслідки в діяльності окремих підвладних» [10].

Висвітлення селянсько-повстанського руху є у працях та свідченнях радянських воєначальників: М. Лациса, Р. Эйдемана, М. Фрунзе, В. Примакова, які брали активну участь у боротьбі з ним. До категорії власне мемуарів слід віднести фундаментальну працю відомого більшовицького діяча В. Антонова-Овсієнка «Записки о гражданской войне», над якою автор працював від початку 1920-х рр. [11]. Лєвова частка матеріалів присвячена подіям на Україні. Це найбільш системний виклад радянським воєначальником перебігу боротьби проти сил «контрреволюції». Незважаючи на партійно-класовий підхід, односторонність оцінок сил протилежного табору, «Записки» В. Антонова-Овсієнка містять багатий фактологічний матеріал, досить точну хронологію подій, добре персоніфіковані. Сильною стороною праці є використання документів, карт, схем.

Поряд зі спогадами ватажків Української революції і більшовиків важливе місце посідають спогади очільників і учасників «білого руху». У збірці документів «Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев»

наводяться спогади К.В. Герасименка про махновський рух, показано конкуренцію між самими отаманами, зокрема ситуація між Н. Махно і Н. Григор'євим. Її К.В. Герасименко трактує як «зіткнення амбіцій і жадобу слави і влади» [12, с. 226-237]

Цінним джерельним матеріалом є спогади самих отаманів В. Оскілка, Ю. Тютюнника, Ю. Горліс-Горського, а також праці українських воєначальників М. Капустянського, О. Удовиченка, та інших [13-17].

Таким чином явище «отаманщини» оцінюється по більшості як негативне і деструктивне політичними і військовими діячами різних політичних поглядів. Ставлення представників українського визвольного руху варіюється від вкрай негативних оцінок (як у В. Винниченка) до визначення цього явища як вимушених дій по захисту революції і державності (як у С. Петлюри). Радянські політики і військові «отаманщину» називають селянським бандитизмом, діячі «білого руху» дотримуються таких поглядів. Природньо, що у спогадах самих отаманів ми знаходимо спроби пояснити і виправдати свої дії.

Література:

1. Щербатюк В.М. Селянський повстанський рух в Україні 1917-1921 рр.: українська історіографія. К., «Наукова думка», 2012. 528 с.
2. Литвин С. Феномен отаманщини доби Директорії УНР в українській історіографії. *Воєнна історія*. №4-6 (28-30). 2006. URL: http://warhistory.ukrlife.org/4_6_06_1.htm (дата звернення: 10. 04. 2021)
3. Васьковський Р. Листопадове повстання 1918 р.: «петлюрівська авантюра» чи «національна революція»? *Студії з архівної справи та документознавства*. 1999. Т. 5. С. 215-219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sasd_1999_5_52. (дата звернення: 01. 04. 2021)
4. Мина Ж. Збройні сили Директорії УНР та їх боротьба за державну незалежність України (листопад 1918 р.—листопад 1920 р.). Львів, 2008. 20 с.

5. Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918–1919 років. Вид. 3-тє, випр. і доповн. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2016. 240 с.
6. Солдатенко В. Ф. Українське повстанство 1919 року: контури феномену. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства / Науково-дослідний інститут українознавства*. К., 2008. Т. 22: На пошану проф. Валентина Семеновича Крисаченка. С. 355–370.
7. Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження. URL: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/11-27.pdf> (дата звернення: 03. 04. 2021)
8. Пиріг Р. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28207/02-Pyrig.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15. 03.2021)
9. Винниченко В. Відродження нації. Ч.3. URL: http://ukrlit.org/faily/avtor/vynnychenko_volodymyr_kyrylovych/vynnychenko-vidrodzhennia_natsii.pdf (дата звернення: 21. 03.2021)
10. Петлюра С. Статті. Листи. Документи Т. IV / Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Центр українознавства; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України; Центральний державний архів громадських об'єднань України. К., 2006. 700 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_petliura/e_dzherela_petliura.pdf (дата звернення: 10. 04. 2021)
11. Антонов-Овсеенко В. А. Записки о гражданской войне: Т.3,4. М.-Л.: Госвоениздат, 1924-1933. URL: http://militera.lib.ru/h/antonov-ovseenko_va01/index.html (дата звернення: 15. 03. 2021)
12. «Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев». М.: «Отечество», 1991. 512 с.

- 13.Оскілко В. Між двома світами. Рівне: УНП, 1924. 48 с.
- 14.Тютюнник Ю. (Юртик Г.). Звенигородський кіш Вільного Козацтва.
Літературнонауковий вісник. Львів, 1922. Ч. 2. С. 125–133.
- 15.Горліс-Горський Ю. Холодний яр. У 2-х част. Львів, 1935–1937.
- 16.Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році:
Короткий воєнноісторичний огляд: У 2 кн. Мюнхен, 1946. Кн. 1. 110 с.; Кн. 2. 200 с.
- 17.Удовиченко О. Третя Залізна дивізія. Матеріали до історії війська УНР. Нью-Йорк: Червона Калина. Т. 1. Рік 1919. 1971. 264 с.